

KIJKEN IN EEN DONKERE SPIEGEL...

KUNST EN PSYCHIATRIE

Dirck SURDIACOURT

Kunst en psychiatrie lijken hand in hand te gaan. Zo brengen de meest vertroebelde geesten soms de meest geniale werken voort. Maar klopt dat beeld wel? Tijdens de Tweede Wereldoorlog schrijft dr. Arthur Broeckaert hierover een beknopt studiewerk, een essay op basis van gepubliceerde vakliteratuur. De publicatie van dit werk wordt in het vooruitzicht van de bevrijding stilgelegd om nadien nooit meer te verschijnen.

Tussen genie en bezetenheid lijkt de scheiding soms flinterdun

Vandaag is kunst en psychiatrie voor het grote publiek veel toegankelijker geworden. Toch is de relatie tussen kunst en psychiatrie geen voor de hand liggend onderwerp, al heeft het Museum Dr. Guislain in Gent daar de voorbije jaren verandering in gebracht. Toen in juni dit jaar Dirk de Wachter¹ uitpakte met zijn Museum Dirk De Wachter², leek het mij een goed aanknopingspunt om het onuitgegeven werk *Kunst en Psychiatrie* van dr. Arthur Broeckaert in de belangstelling te brengen. Zowel De Wachter als Broeckaert kijken gefascineerd in de donkere spiegel van de ziel. Terwijl De Wachter met zijn initiatief artistieke uitingen toont van psychiatrische patiënten, wil Broeckaert met zijn essay aangeven hoe het genie van ogenschijnlijk geestelijk gezonde schrijvers, kunstenaars of componisten soms angstwekkend dicht

aanleunt bij de schizofrenie en de geestesziekte. Grenzen waanzin en genialiteit aan elkaar? En zo ja, hoe stel je zo iets dan vast?

Terug in de tijd...

In 1943 verschijnt Gerard Walschaps essay *Voorpostgevechten*³. Daarin stelt hij dat de groeiende belangstelling voor de psychoanalyse geleidelijk de aandacht voor sociale en ethische problemen verdrukt. Mogelijk heeft Broeckaert dit werk gelezen want iets zet hem ertoe aan zich meer te verdiepen in de relatie tussen kunst en psychiatrie. Daarbij verwijst hij naar een eerder werk van Walschap uit 1929, zijn roman *Adelaïde*, waarin hij de langzame gestadige 'verglijding' van Adelaïde in krankzinnigheid beschrijft. Meer dan een jaar later verschijnt op 11 juli 1931 in het *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift* een artikel *Psychiatrie en een vlaamse roman* van dr. Karel Van Acker⁴, hoofdgeneesheer

van het St.-Jan-Baptiste gesticht in Zelzate. Van Acker stelt daarin onomwonden dat Walschap een psychopathologische roman heeft willen schrijven met louter gefantaseerd 'krankzinnigenmateriaal' en dat, zonder ooit een 'gesticht' te hebben bezocht of een psychiater te hebben gesproken. Tot zover het onderliggende discussiepunt.⁵ Broeckaert kent het werk van Walschap en het betreffende artikel van psychiater Van Acker. Vanuit medisch standpunt lijkt hem de relatie tussen kunst en psychopathologie⁶ zeker de moeite om te bestuderen: "Wel heeft het stof tot nadenken gegeven en het is veeleer aanleiding geweest om in vogelvlucht even na te gaan waar we aan toe zijn in het geestelijk grensgebied dat door alle kunst wordt bestreken. Zonder hoop of ambitie hiermede eenig raadsel op te lossen. Drie punten hield ik daarbij op het oog: Voor wie? door wie? en over wat?" Dat alles "en spectateur amusé".

Het werk van Walschap betekent

1. Dirk de Wachter is psychiater, verbonden aan de KU Leuven.

2. In het Museum dr. Guislain liep deze zomer van 25 juni 2016 tot 25 september 2016 de tentoonstelling *Kunst en Psychiatrie in Borderline Times* (borderlinetijden) van Dirk de Wachter. De tentoonstelling Museum Dirk De Wachter is een samenwerking tussen de psychiaters Dirk De Wachter en Erik Thys en de curatoren van het Museum Dr. Guislain.

3. Verschenen bij Snoeck-Ducaju & Zn in maart 1943. Zie *Boekengids* 1943, nr. 23.366, voorbehouden lektuur voor gevormde lezers.

4. J. BORRÉ, *Gerard Walschap, een biografie*, De Bezige Bij, Antwerpen, s.d., p. 697, voetnoot 268. In 1944 is dr. Van Acker, hoofdgeneesheer van het Guislaininstituut in Gent.

5. A. BROECKAERT, *Kunst en Psychiatrie*, onuitgegeven essay, Geraardsbergen, 1944; J. BORRÉ, *Gerard Walschap, een biografie*, De Bezige Bij, Antwerpen, s.d., p. 196-197.

6. *Psychopathologie* (uit het Grieks psyché geest en pathos pijn) is de leer van de psychische ziekte (geestelijk en psychologisch) of lijden of van de handelingen en ervaringen die kunnen wijzen op een psychische ziekte of handicap.

voor Broeckaert veel meer dan een technische discussie over psychopathologie en hij noteert in zijn essay: “Hoe de filosofen ook stotteren, dit is zeker: Het kunstwerk dat macht krijgt over den mensch, bevredigt hem geheel. Het verstand, het gevoel, de verbeelding, de zintuigen, zij worden opgetild in een gelijktijdige verrukking, vervuld van een diepe en intense opgetogenheid, zacht gedwongen tot een vrije en volledige overgave...” Kortom, het is aan de lezer om Walschaps *Adalaïde* te toetsen op zijn juistheid en zelf te oordelen.

Een voorbereidend onderzoek

Als voorbereiding duikt Broeckaert maanden in de wetenschappelijke werken van onder meer de Franse filosoof Louis Lavelle⁷, de Oostenrijker Emil Lucka⁸, de Duitse psychiaters Ernst Kretschmer⁹ en Jan Neufeld. Ook werk van Otto Miller¹⁰, dr. A. Hutter¹¹ en Stefan Zweig¹² wordt gelezen. In minder dan een jaar tijd neemt Broeckaert stapels boeken door, worden aantekeningen gemaakt en schrijft hij met een zekere regelmaat aan zijn essay. Omstreeks februari-maart 1944 is zijn manuscript af. Onder collega's is het kennelijk geweten dat hij over het thema kunst en psychiatrie een bijdrage heeft geschreven want op uitnodiging van de *Oostvlaamse Kamer van Letterkundigen*, en in samenwerking met de *Federatie van Vlaamse Kunstenaars* en de *Vereeniging voor*

Kunstverspreiding geeft hij op 21 maart 1944 een lezing in de Aca-demiezaal van de Gentse Univer-siteit.

De uitgave in voorbereiding

In 1943 start Hendrik Cayman van de Brugse uitgeverij en boekhandel *Cultura* met *De Regenboogreeks*¹³, een groots opgezet initiatief, zoals hij het zelf verwoord. *De Regenboogreeks* bevat verschillende genres. Elk genre krijgt zijn eigen kleuromslag en wordt zo herkenbaar voor het lezerspubliek¹⁴. In het najaar verschijnt al een eerste nummer. De uitgever zet vaart achter de zaak en in januari 1944 zijn er al drie boekjes gepubliceerd¹⁵. Cayman, die al eerder de romans *Jan Palfijn* (1936), *Gejaagd door de Stukas* (1942) en *Pieter Antoon Paeme* (1943) van Broeckaert heeft uitgegeven, wil ook zijn essay heel graag opnemen in zijn nieuwe *Regenboogreeks*. Cayman stelt voor om *Kunst en Psychiatrie* als het vijfde nummer in de reeks op te nemen. Broeckaert vindt het allemaal best en midden 1944 bevestigt Cayman Broeckaert dat de voorbereiding én het drukwerk¹⁶ zo goed als afgerond is en hij hoopt het boekje nog eind juni 1944 in de boekhandels te brengen. Caymans planning is zoals steeds een rekbaar begrip. Hij wil namelijk ook 16 illustraties in de publicatie opnemen en dat zorgt voor vertraging. Veertien zijn er op dat moment al ‘geclieerd’ maar

hij zoekt nog een illustratie van het werk van de Nederlandse schilder Jan Toorop en Oostendenaar James Ensor. Op 27 juli is de drukvoorbereiding door de ontbrekende illustraties nog steeds niet klaar. Maar door de veelvuldige berichten over oprukkende troepen, heeft het ook geen zin om een nieuwe publicatie op de markt te brengen en wordt de verdere uitvoering van het werk tijdelijk opgeschort. Na de bevrijding wordt de Duitsgezinde Cayman in 1944 opgeleid voor zijn al dan niet vermeende culturele collaboratie. Zijn vroege dood in oktober 1946 betekent het definitief eindpunt voor de uitgeverij *Cultura* en het boek *Kunst en Psychiologie* belandt voor goed onder het zwarte stof van de tijd.

Les génies créateurs in Kunst en Psychiatrie?

In *Kunst en Psychiatrie* bespreekt Broeckaert in alle eenvoud de psychische achtergrond van beroemde kunstenaars, schrijvers, schilders en musici zoals het genie Mozart, de goddelijke Michelangelo, Johann Goethe, (vanaf 1782, na verheffing in de adelstand, ‘von’ Goethe), de Fransman Marcel Proust en anderen. Hun werk ziet hij als een uitlaatklep voor hun psychosen die ze – hoe kan het anders – niet altijd rationeel beheersen. Hij stelt zich dan ook de vraag: “Voor wie wordt, op om het even welk gebied, aan kunst gedaan?... Voor den doorsnee normalen mensch,

7. L. LAVELLE, *La conscience de soi*, 1933.

8. E. LUCKA, *Grenzen der Seele*, 1919.

9. E. KRETSCHMER, *The Psychology of Men of Genius (Geniale Menschen)* (International Library of Psychology), Berlijn, 1929.

10. O. MILLER, *Der Individualismus als Schicksal*, 1933.

11. A. HÜTTER, *Het wereldbeeld der schizofrenen en hun kunst*, 1934.

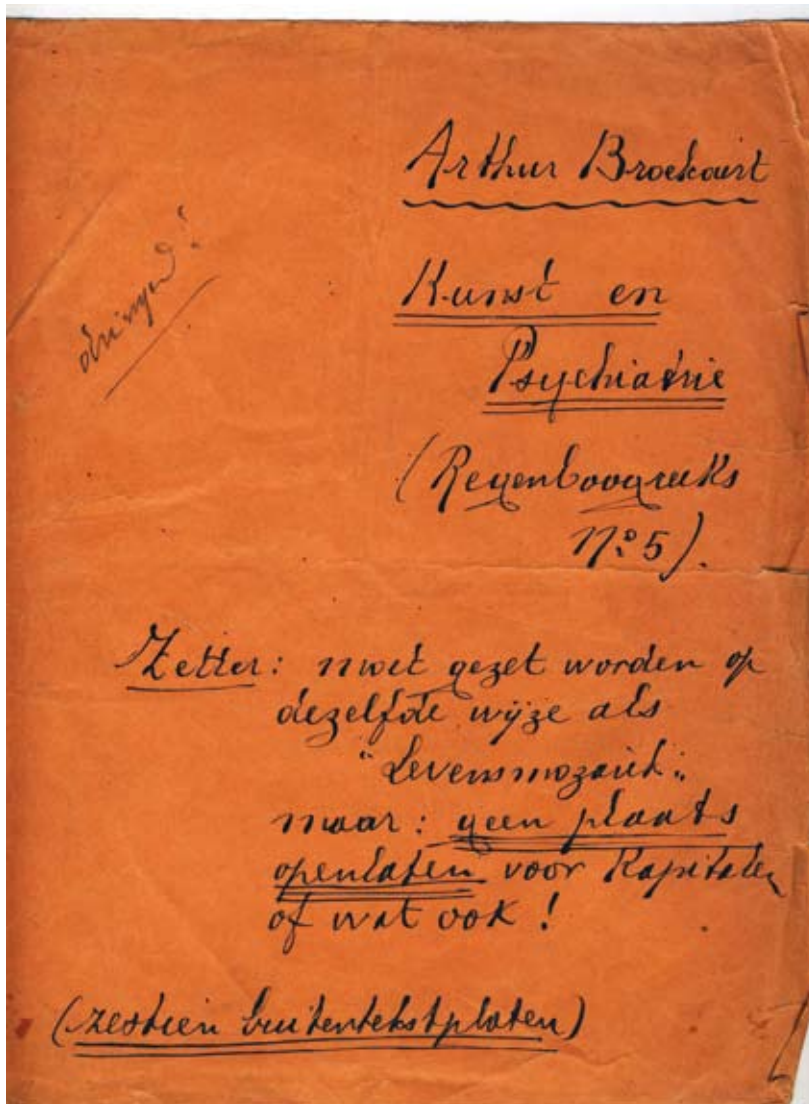
12. S. ZWIEG, *Der Kampf mit dem Dämon*, 1925.

13. A. VANDEN ABBEELE, H. Cayman-Seynave en *Cultura*, Brugse uitgever en boekhandelaar, 1928 – 1944, in Biekorf, 2002, aflevering 1 en 2.

14. Novellen (blauw), literaire essays (bruin), godsdienst en wijsbegeerte (violet), geschiedenis (oranje), poëzie en muziek (groen), schoonheid van stad en volk (geel), plastische en toegepaste kunsten (rood).

15. Verschenen: Y. PAUWELS, *Levensmozaïek: drie novellen*, *Cultura*, Brugge, (najaar 1943), 83 p., ill. [Regenboogreeks, vol. 1]; U. VAN DE VOORDE, *Frankrijks dubbele ziel*, *Cultura*, Brugge, (januari 1944), 88 p., ill. [Regenboogreeks; vol. 2]; F. NIETZSCHE, *Kunst en kunstenaar als wil tot macht*, *Cultura*, Brugge, (januari 1944), 92 p. [Regenboogreeks; vol. 3]. De titel van het vierde nummer is ons niet bekend. <http://www.lpbooncentrum.be/fondslijstenvb/cultura/cultura.html>, juni 2016.

16. Het typescript bestaat uit 27 pagina's kwarto-formaat.

die met het noodige evenwicht in zijn zielsvermogens, ontvankelijk is voor de kunstzinnige mededeeling van een 'aller individueelste emotie'. Een normaal mensch, bestaat dat?" De vraag in hoeverre 'normale' kunstenaars in hun werk los staan van hun eigen neuroses en deze wellicht onbewust verpersoonlijken in hun oeuvre, blijft in Broeckaerts werk onbeantwoord. Hij heeft het over het leven en werk van de Russische schrijver Fjodor Dostojewski, getourmenteerd door een Oedipus complex¹⁷, over de psychoses van

de geesteszieke Van Gogh die zijn oor eraf sneed of de geestestoe-stand van de Franse dichter en homoseksuele Arthur Rimbaud die in *Une saison en enfer* schreef: "la vraie vie est absente". Zelfs Jacobus (Jac) van Looy, een Nederlandse schilder en schrijver die niet direct opvalt als psychisch ziek maar van wie Broeckaert de vreemde gekkenpraat van zijn *Wonderlijke Avonturen van Zebedeus* is opgeval- len, wordt aan het lijstje toege-voegd; alsook het proza (vooral de opvallende sadistische humor) uit

Les Chants de Maldoror van graaf de Lautréamont¹⁸. Hetzelfde geldt voor Paul Van Ostayen die hij bij de schizofrene dichters plaats voor zijn woordstereotypen, zijn zoge- zegd incoherente gedachtegang en neologismen in zijn, voor die tijd, toch wel vreemde poëzie-uitingen. Ook voor de Vlaamse schrijver, dichter en prozaïst Urbain Van de Voorde is Van Ostayens vreemd- soortige poëzie een grillige, gewild ordeloze opeenstapeling van woor- den, de ene boven de andere, of er naast, of schuins ervan, en waarbij alle typografische kunstgrepen te pas komen, maar van de eigenlijke vers geen spoor overlaat. Door dit al te ongeduldig zoeken naar verjonging in de poëzie heeft Van Ostayen zijn talent cerebraal ge- forceerd.¹⁹ Zijn poëzie is alsof het door een geesteszieke is gemaakt. Was Van Ostayen gek, of gewoon zijn tijd vooruit?

Kan men bewijzen dat iets mooi is?

Voor Broeckaert staat het vast dat grote kunstenaars hun onsterfelijk- heid te danken hebben aan het on- vergankelijke van de 'Goddelijke schoonheid' dat hun werk oproept want: "Zij allen hebben getuigd dat boven het aardsch onvolmaakte van ontvangen en kunstenaar, boven ruimte en tijd, waarin het persoonlijk schoonheidsbegrip in al zijn gebrekkig- heid door het woord en den vorm om de kleur en den klank wordt ingekleed, de normatieve kracht heerscht van de eeuwige Gedachte." Misschien hebben al dan niet gestoorde kun- stenaars ons wel meer te vertellen dan we vermoeden, voor zover 'kunst' dan weer te definiëren valt.

Dirck SURDIACOURT
dirck.surdiacourt@telenet.be

17. Oedipuscomplex bij mannen, en bij vrouwen elektracomplex, is in de ongewone relatie van het jonge kind tot zijn ou- ders door Sigmund Freud in zijn psychoanalyse aangeduid met namen van figuren uit de Griekse mythologie. Oedipus, koning van Thebe, was door de goden voorbestemd om zijn vader te doden en zijn moeder tot vrouw te nemen.

18. Pseudoniem voor Isidore Lucien Ducasse.

19. U. VAN DE VOORDE, *Modern, al te modern. Critiek der Vlaamsche Poëzie, 1923-1930*, C.A. MEES, *santpoort*, 1931, p. 87-89.